International Journal of Applied Research 2017; 3(11): 542-544

International Journal of Applied Research

ISSN Print: 2394-7500
ISSN Online: 2394-5869
Impact Factor (RJIF): 5.2
IJAR 2017; 3(11): 542-544
www.allresearchjournal.com
Received: 24-09-2017
Accepted: 29-10-2017

हरे कृष्ण राय
साहित्य विभाग:, कामेश्वर सिंह संस्कृत विश्वविद्यालय, दरभंगा, बिहार, भारत

Corresponding Author:
हरे कृष्ण राय
साहित्य विभाग:, कामेश्वर सिंह संस्कृत विश्वविद्यालय, दरभंगा, बिहार, भारत

संस्कृतभाषायाः महत्त्वम्

हरे कृष्ण राय

प्रस्तावना

संस्कृतभाषानेकवैशिष्ट्यशालिनी । तत्र सा संस्कृतिभदाकिनी प्रवहति यता मानवता जीवनमश्तुवाना । सततमुचयमधिगच्छति । संस्कृतभाषाया यस्य निरूपणं कृतमस्ति सः प्राणिमात्रस्य सुहता सः

सर्वे भवन्तु शुखिनः सर्वे सन्तुनिरामयाः ।
सर्वे भद्रायिणि पश्यन्तु मा कश्चिद्र दुःख भाग्र भवेत् ।।

संस्कृतभाषायाः सहित्य गुरूतमम् । न कस्या अपि भाषायाः साहित्यमद्यापि तज्जेतु पारयति । काम प्रकाम कस्या अपि अन्यस्या भाषायाः सन्निधौ विदयमाना ग्रन्थाः सवसारशालितया इतरभाषाणां ग्रन्थान सलीलं पराभवन्तु । एतदीयाया शब्दावल्यामपि यद् व्यापकत्व यद गम्भीरत्व यद भिन्नार्थकतवं यत्प्रकृष्टत्वं यन्निशितवं चन्माधुरय यत् कामधुक्त्वं विद्योते न तत् कास्या अपि भाषायाः शब्दश्रेणीषु सन्निहितमस्ति । साम्प्रत संस्कृतभाषायाः सम्बन्धे लोकाः संशयग्रस्ताः दूरयन्ते यदियं भाषा राष्ट्रभाषागुणान् कलर्चितनवा 2 तेषा विचारं आश्चर्यमपि भवति अथवा न केवल आश्चर्यमेव अपितु दुःखमपिवोभवीति हन्त । अथ सौय समयः सामाचातः यत् या भाषा सरवासां भाषाणां जननी वर्त्तते । पस्यां भाषायां आसमाक सर्वा संस्कृतिः सभ्यता च निहिते स्तः यस्याः सर्वत्र संसारे अन्तराष्ट्रियं परम महत्त्व विद्यते या च सरलाति सरलां वर्तते ईहग्विद्यायाः सर्वगुणसम्पन्नायाः संस्कृतभाषायाः विषये अलमपि प्रश्नः समुपस्थितः यदेषा राष्ट्रभाषा अपि भवितु न शक्नोति वा । राम । राम । को अय कलिकालसय कलषितः परभावः । मानवाति परस्पर भावबोधमानाय या पद्धति स्वीक्रियते तस्या पद्धतयां पञ्चज्ञानेन्द्रियेषु वाक् (वाणी) इत्यारव्यस्य प्राधानय वत्रति । वाणी सहितभावभंगीमा प्रदर्शनाया यो यत्नः सैव सैद्धान्तिक रूपेण भाषा भार्वेव कावयते । भाषा शब्द परिभाषणं धातोः निष्पन्नो भवति आदौ सृष्टचारम्बे भावभोधयं वाणि भाषारूपेण सवीक्रियते । मादव जातः यत्र तत्र समाजसयात तत्रापि भावभिवयकतिकरणाय वाणी भा, प्रयुज्यते । भुमण्जलेऽस्मिन् नैका समाजः वर्तन्ते । एतेषु समाजेष नैका भाषा प्रयुकता भवन्ति । अत्रप्रस्नयोयवर्तते का भाषा प्रथमे इति । उत्तरेस्मिन् तैत्तरी यसहितायाम् – 'वाग् वै पराच्यव्याकृताऽवदत् ते देवा इन्द्रब्रुवन इमां नो वाच व्याकुविति । सोडब्रवीद' वरं वर्णे मह्यं यैवेषवाचवे य सह गृहयते । तमन्द्रि मध्यतोऽवक्रम्य वयाकरोत् । तस्मादियं व्याकृता वा गुछते । (तै.स. (6-4-7)

विषयेऽस्मिन् पाशयातयपैरतस्याः मतयैकलम् नेति तथापि सर्वैः मन्यते यत् संस्कृत भाषेयम् अति पराचीन गुणगरिमा गहिता संस्कृता परिष्कृता परिशुद्धा वयाकरणादि दोषरहितेति। स्वीक्रियते।

वस्तुतः इयमेवजननी भाषायां नेन कारणन अस्याः महतत्त्वम् एवं सर्वत्र परीदृश्यते महता विषये आवश्यकं तत्तम स्ति यत् भाषा ज्येष्ठा श्रेष्ठा गरिष्ठा, वरिष्ठा वर्तते। तसया एवं दृश्यते स्वीक्रियते अनुभूयते च के गुणाः भाषायाम् भवितव्याः यैः कारमैः सा भाषा वरिष्ठा भवेत् सर्वासां भाषाणां भाषेयं वरिष्ठा गरिष्ठा यस्ति।

कासयचिदपि देशस्य उन्नति कृते भाषायाः रचे गुणाः आवश्यकाः मन्यन्ते मनीषिभिः

1. तस्या भाषायां देशसय धार्मिकी समाजिकी आर्थिक च व्यवस्था स्थिता भवेत् सभ्यता संस्कृतिः अपि च निहिद्वे भवेताम्।
2. तस्या अन्तराष्ट्रियं महत्त्वं भवेत्
3. सा परम प्राचीना व भवेत येन बिना कठिनता राजकीयं कार्यो प्रचलेत।
4. तस्या जातारः देशस्य अधिकांश निवासीनशय भवेयुः इति
5. कृते मास्तिष्कव्याया मे अस्यामेव इमे सर्वे गुणाः प्राप्यन्ते यत संस्कृते एवं भारतवर्षस्य ठग सकला धार्मिकी सामायिकी राजनीतीकी, आर्थिक च व्यवस्था निवसति।

a. धार्मिक वैशिष्ट्यम् – मनुष्य यदा मातृगर्भे समायाति तस्मात् कालात् आरभ्य मृत्युपर्यन्त तस्य सर्वे संस्काराः संस्कृतभाषाया एवं क्रियन्ते अतः एषा धार्मिकी भाषा अस्ति।

b. राजनैतिक वैशिष्ट्रयम् – राजनीतिसम्बन्धै तु यादृश ग्रन्थाः सया वर्तन् न तादृशा अन्य भाषाशायामृ कामिन्दकीयं नीतिशास्त्रम्, भृगुनीतिशास्त्रम, चामक्य नीतिशास्त्रम् कत्यादिके सर्वं तु संस्कृते एव वर्तते।

c. आर्थिक वैशिष्ट्यम एवमेव आर्थिकी व्यवस्था अपि यादृशी संस्कृते अस्ति न तादृशी अन्यत्र। कौटिल्यम् अर्कशास्त्रं तु सर्वत्रेव राजनीति संस्कृतं – साहित्यं अर्थशास्त्रस्य तु निधानमव वर्तते।

विलोकनीयम्।

अयमेव परा धर्मः रंचमेव कुलीनता। इदमेव हि पाणडितया आदयाद अल्पतरो व्ययः ॥ अस्मिन एकसिमन् एव श्लोक सर्वा आर्थिक व्यवस्था व्यवस्थापिता आचार्योः। छसैः सभ्यताः अनेके ग्रन्था सन्ति। अतः आर्थिकी व्यवस्था अपि संसकृतभाषाया पूर्ण रूपेण प्राप्यते।

d. ऐतिहासिक वेशिष्ट्यम् – असया परम प्राचीनता तु सर्वे एव स्वीकुर्वन्ति। अतः किमपि वक्तव्यम्। प्राचीनता कारणादि स्वं इयं सर्वास्ता भाषाणं जननी कथ्यते। समस्तभमण्डलस्य च भाषासु अस्याः शब्दाः सन्ति।

e. नवशब्दनिर्माणशक्ति वैशिष्टयम – अस्यां नवशब्दनिर्माणशक्तिः अपि अपर्वा एवं अस्ति। प्रमाणपत्र केन्द्रद्वारा प्रकाशितः कारयालयोपयुकतः नवीनः शब्दकोशः अस्मिन् सर्वेशब्दा प्रायः संस्कृताः वर्तन्ते। अतः अस्यां राष्ट्रभायां जातायां राजकीकार्यालयेषु अपि न कोऽपि विध्नः सम्भवः। अस्मिन वाक्ये सर्वे एव शब्दाः संस्कृतस्य सन्ति। एवमेव अंग्रेजी वदन्ति तेऽपि संस्कृतस्य शब्दान उचचरन्ति रेल- मोटर कुली – सांरकिल प्रभुतयः सर्वे शब्दाः संस्कृत भाषा एवं वर्तन्ते। अस्याम् अवस्थाया कथं कथयितुं शक्यते यत संस्कृतभाषा सार्वजनिज्ञानं वर्तन्ते। आद्य असयाः यत् शुद्ध रूपं वर्तते। तसया वकतारः जातरश्च प्रतिग्राम प्रवतनगर, प्रतिछद्टं च पर्यायरूपेण न दृश्यन्ते। तथापि एषा त्रुटिः कृते स्वाल्पे परयत्ने सहजमेव दूरीकर्तुं सक्या।

f. अन्ताराष्ट्रिय महत्त्वम – एवमेव अस्याः आन्तराष्ट्रिय महत्व अपि मरत् अपूर्वम् एव वर्तते भाषा संसकृतवहुला वर्तते। तत्र सर्वेषु एव प्रायः विश्वविद्यालयेषु सगैरव संस्कृत पठन्ति जनाः। मिश्र भाषायां तु देवगना नामानि अपि संस्कृत भाषायाः व सन्ति यथा हर=हरः, सेव = शिवः, मन = मनु इत्यादि वहवः सन्ति इद्यग्विधाः संसकृतशबदाः अंग्रेजी भाषाया। अतः निःसंकोचं कथापितु शकयते यत आनतराष्ट्रिय महत्त्व अपि संस्कृतभाषायाः महत् वर्तते।

सांस्कृतिकं वैशिष्ट्यम – भारतीय संसकृतिः सभ्यता यापि इमे उभे संस्कृताश्रिते एव वर्तते। केन प्रकारेण गुरूभिः वरतनीयम् ? कथ पित्रोः सेवा करणीयाः ? के स्त्रीणां नियमाः कदा कीद्वशानि वस्त्राणि धारणीयन्ति ? केन सद ककं व्यवहर्तव्य ? कस्मिन् समये के केन विधिना वार्तालापः कर्तव्यः इत्यादि तु सर्व संस्कृते एव वर्तते अस्या राष्ट्रभाषायां जातायं तु जनाः स्वयमेव अनुसासनशीलाः कर्तव्यपरायणाश्च भविषयन्ति यत् इयं भाषा ईदृशीम् एव शिक्षा ददाति।

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सनतु निरामयाः।
सर्वः सर्वः समाप्नोतु न कश्चिद् दुखभाग् भवेत्॥

किम् ईदृशाः उपदेशाः सन्ति अनयस्यां कस्याश्चिद् भावायाम ?

एतेन संस्कृतशिक्षकाः संसकृतमाध्यपन संस्कृतमाध्यमेन करतु समर्थाः भवेयुः। तैः संस्कृताध्यापके प्रयासे । विधेयः यत् छात्राः संसकृतप्रस्नामुततरणि संस्कृतभाषायाः माध्येन ब्रयुः । बालेषु युवसु वृद्धेषु सर्वेषु जनेषु च यथा संस्कृत प्रति रूचि समुत्पद्येत् तथा प्रयतनीयम। तदर्थ पाठ्यपद्धति रूचिकरा करणीया।

संसकृत भाषायाः एतान सर्वान गुणान विचार एव निःशङक कथयते

संस्कृत येन जानन्ति, ते वैज्ञाम्नेव मानवाः।
संस्कृत येतु जानति, ते देवा न हि मानवाः।।

अतः निःसन्देहम् इदमेव कथयितुं शक्यते यदियं संस्कृतभाषा सर्वासां गरिष्ठा वरिष्ठा, श्रेष्ठा परिपूर्णा चास्ति, अनेन कारणेन अस्याः अतीवहत्त्व वर्तते सम्प्रतिविद्वदभिः अनुभूयते येति।

संदर्भ

1. मनुस्मृति- 2-7
2. मनुस्मृति - 2-166
3. ऋग्वेद- 10/57/1
4. अर्थववेद – 12/1/12
5. भारतस्य विरासत पू० – 399, 340
6. तैतिरीय संहिता
7. वाल्मीकिरामायणम्
8. अर्वाचीनसंसकृतम्
9. संस्कृतशास्त्र का इतिहास
10. काव्यशास्त्र का इतिहास